

”כי שם ה' אקרא”: על מקורן ועל ייחודן של ברכות התורה

א. ברכת התורה מדאוריתא או מדרבנן

ידוע שהעולה לתורה מברך לפניה ולאחריה וכל אדם מחוייב לברך ברכות התורה בכל בוקר. ברכת התורה שונה משאר ברכות, ששאר ברכות הכל מודים שהן מתקנת חכמים, ואילו ברכות התורה נחלקו בכך חכמים.

במסכת ברכות (כא, א) נאמר:

“אמר רב יהודה: מנין לברכת המזון לאחריה מן התורה - שנאמר: “ואכלת ושבעת וברכת”. מנין לברכת התורה לפניה מן התורה? שנאמר: “כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו” (דברים לב, ג). אמר רבי יוחנן: למדנו ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון מקל וחומר, וברכת המזון לפניה מן ברכת התורה מקל וחומר; ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון מקל וחומר: ומה מזון שאין טעון לפניו - טעון לאחרי, תורה שטעונה לפניה - אינו דין שטעונה לאחריה; וברכת המזון לפניה מן ברכת התורה מקל וחומר: ומה תורה שאין טעונה לאחריה - טעונה לפניה, מזון שהוא טעון לאחרי - אינו דין שיהא טעון לפניו. איכא למפרך: מה למזון - שכן נהנה, ומה לתורה - שכן חיי עולם!”

רבי יוחנן לומד באמצעות קל וחומר, שיש לברך ברכת התורה לאחריה מברכת המזון, ולברך ברכה לפני המזון מברכת התורה. הגמרא דוחה את הקל וחומר של רבי יוחנן בנימוק שברכת המזון וברכות התורה שונות במהותן. במזון יש הנאה גשמית ובלמוד תורה אין הנאה גשמית אלא עונג רוחני.

ועוד, הרי שנינו במשנה שבעל קרי על המזון מברך לאחרי ואינו מברך לפניו, הרי שהמשנה אינה משווה את ברכת המזון לפניה לברכת התורה.

מסקנת הגמרא -תיובתא! הגמרא דוחה את הקל וחומר של רבי יוחנן, אך את הלימוד מהפסוק על חיוב ברכה לפני לימוד התורה, הגמרא מקבלת.

כיצד הגמרא לומדת מהפסוק את ענין ברכת התורה לפניה?

מפרש רש"י: בפתחה לשירת האזינו (דברים ל"ב, ג) שהיא דברי תורה אמר משה לישראל אני כשאפתח בברכה - "כי שם ה' אקרא", אתם תענו אמן - "הבו גודל לאלוקנו".

וכן כתב מהרש"א: כשאני קורא בתורה - "שם ה' אקרא", הבו גודל לאלוקנו" - ע"י הברכה.

כלומר, לפני שאדם קורא את שם ה' בתורה - "כי שם ה' אקרא", הבו תחילה, גודל לאלהינו, וזו הברכה.

הרמב"ן (השגות הרמב"ן לספר המצוות שכחת העשין טו) סובר שיש מצוות עשה מהתורה לברך ברכות התורה ומביא ראיה לכך מהירושלמי, ושהירושלמי מקבל את הקל וחומר מברכת המזון:

"שנצטוינו להודות לשמו יתברך בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם הבא. וכאשר נצטוינו בברכה אחר כל האכילה כן נצטוינו בזו. ובפרק ג' של ברכות (דף כ"א) אמרו מנין לברכת התורה לפניה מן התורה? שנאמר: כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו... והעולה מזה שברכת התורה לפניה מצות עשה דאורייתא... מכל זה נתבאר שהברכה הזו מן התורה ואין ראוי למנותה מצוה אחת עם הקריאה כמו שמקרא בכורים אינו נמנה אחת עם הבאתו וספור יציאת מצרים עם אכילת הפסח:";

הרמב"ם אינו מונה את ברכות התורה כמצוות עשה אף הרי"ף והרא"ש לא הזכירו גמרא זו.

ויש לעיין מדוע הרמב"ם לא מנה את ברכת התורה כמצוות עשה?

אף "המגילת אסתר" שעל פי רוב הולך בדרכו של הרמב"ם כשהרמב"ן חולק עליו, מקבל כאן את שיטת הרמב"ן וז"ל:

"נראה לי כי דברי הרמב"ן צודקים בזה המקום, ולא ידעתי למה לא מנאה הרב אם לא חשב שמדרשם בזה הפסוק הוא על דרך אסמכתא בלבד אמנם עליו להביא ראיה."

וכן פסק הרשב"א שברכות התורה מדאורייתא.

גם בעל ספר החינוך סבר שברכת התורה היא מדאורייתא אם כי הוא

כורך אותה עם ברכת המזון. מצוות ברכת המזון:...וכל שאר הברכות כולן מדרבנן, חוץ מאחת שהיא מן התורה... שהיא ברכת התורה לפנייה, (החינוך לא עוסק בברכה לאחריה) גם הרמב"ן יחשוב אותה מצוות עשה בפני עצמה" (מצוה ת"ל). (צ"ע האם לשיטתו שתי הברכות של העולה לתורה מדאורייתא או רק לפנייה).

יש לברר מדוע הוא אינו מציין את ברכת התורה כמצווה נפרדת אלא כולל אותה בתוך מצוות ברכת המזון? ייתכן לומר שמנה במצווה ת"ל את שתי הברכות היחידות שהם מהתורה, ברכת המזון וברכת התורה.

בקרית ספר (לרבי משה מטראני- המב"ט) - כתב שהרמב"ם גם סובר שברכת התורה היא מהתורה והוא כלל אותה במצוות תלמוד תורה.

וכן כתב גם **בערוך השולחן** (סימן מ"ז):

"לעניות דעתי אינו כן, וגם הרמב"ם סבירא ליה שהיא מן התורה כמבואר מהש"ס שהבאנו, וכן הוא בירושלמי ריש פרק שביעי דברכות. אלא דסבירא ליה שזהו חלק מחלקי המצוה דלימוד תורה, ומצוה אחת היא."

נראה בפירוש שהרמב"ן לא סבר כך בדעת הרמב"ם, שכן בסוף דבריו שם כתב שלא ניתן לומר בשיטת הרמב"ם שמצוות ברכת התורה כלולה במצוות תלמוד תורה כפי שאין הרמב"ם מונה את מצוות מקרא ביכורים בתוך מצוות הבאת ביכורים אלא מונה אותם בנפרד. וכך כתב:

"ואין ראוי למנותה מצוה אחת עם הקריאה כמו שמקרא בכורים (מצוות עשה קלב) אינו נמנה אחת עם הבאתן (מצוות עשה קכה)".

מפרשים אחרים הסבירו שהרמב"ם סבר שהפסוק "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקנו" הוא אסמכתא בעלמא ולכן אין זו מצווה, כך נראה שסבר הרמב"ן בדעת הרמב"ם.

הטור (אורח חיים מ"ז) כתב רק על חשיבות מצוות ברכת התורה אך לא ציין אם היא מדאורייתא,

אך יש שסברו בטור מכך שהזכיר את הגמרא בנדרים האומרת שישאל נענשו מכיון "שלא ברכו בתורה תחילה" שדעתו היא שזו מצווה מדאורייתא.

על כן נראה לסכם את מחלוקת הראשונים שהרי"ף הרמב"ם הרא"ש והטור סברו שברכות התורה אינן מדאורייתא ואילו הרמב"ן החינוך והרשב"א סברו שכן.

פרי חדש (ס' מז;): היא שכוונת הרמב"ן מתייחסת גם על הקריאה בתורה ביחיד, שכל יחיד בלמדו תורה - עליו לברך מדאורייתא עובר ללימודו, וכן כתב במפורש בספר החינוך (מצוה תל). אכן, ישנם אחרונים (באר שבע סוטה לג). שביארו דברי הראשונים - שדרשת הפסוק "כי שם ה' אקרא" דרשה גמורה היא - שאין הדברים אמורים כי אם בקריאת התורה בציבור בלבד, שפסוק זה בציבור נאמר - "הבו גודל" (בלשון רבים), ולא ביחיד, אבל ברכת התורה ביחיד אינה אלא מדרבנן.

וכך כתב "באר שבע" (סוטה ל"ג, א' ומ"א, א'):

"דאלו ביחיד לא שייך לומר "כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו". הרי מבואר באר היטב דברכת התורה לפנייה על קריאתה בציבור היא מן התורה, שהרי עיקר הפסוק (דברים לב, ג) כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו, דיליף מיניה, מיירי בציבור כדפירש רש"י שם בהדיא."

בשולחן ערוך (אורה חיים מז) פסק: "ברכת התורה יש להזהר בה מאוד". ובסימן ר"ט: "כל הברכות אם נסתפק אם בירך או לאו, אינו מברך לא בתחלה ולא בסוף, חוץ מברכת המזון מפני שהיא של תורה".

וממה שלא הזכיר גם את ברכת התורה, נראה שהמחבר פסק שברכת התורה אינה מדאורייתא, כפשטות דעת הרמב"ם הרא"ש והר"ף, שלא הזכירו את דברי רב יהודה בגמרא בברכות שלומד את ברכות התורה מהפסוק "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקנו"

בשו"ת יביע אומר (ח', אורה חיים ה') פוסק הרב עובדיה יוסף שברכות התורה הם מדרבנן ולכן המסופק אם בירך לא חוזר ומברך, שספק ברכות להקל. ומוסיף, שנראה לו כשיטת ה"באר שבע" שכשעולה לתורה בציבור ברכות התורה מדאורייתא דאילו ביחיד לא שייך לומר "הבו גודל". על אף שתקנת קריאת התורה היא מדרבנן, הברכות הן מדאורייתא, כפי שברכת המזון מדאורייתא על אף שאין חובה לאכול פת.

לעומתו, ה"שאגת אריה" (סימן כד) נשאל בדין המסופק אם בירך ברכת התורה האם חייב לחזור ולברך מספק או דינו כשאר ברכות שמספק אינו חוזר ומברך.

הוא פסק כסוברים שברכות התורה מדאורייתא ולמעשה יש לברך, מפני שאינן בגמרא בנדירים פא:

"דאמר רב יהודה אמר רב: מאי דאמר (הנביא ירמיה) "מי האיש החכם"

וַיִּבְנוּ אֶת זֹאת וַאֲשֶׁר דָּבַר פִּי יְהוָה אֱלֹהֵי וַיִּגְדָּה עַל מֶה אֲבָדָה הָאָרֶץ נִצְּתָה
כְּמִדְּבַר מִבְּלֵי עֵבֶר:” דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו עד
שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו שנאמר: “ויאמר ה’ על עזבם את
תורתִי”, היינו לא שמעו בקולי? היינו לא הלכו בה? אמר רב יהודה
אמר רב: שאין מברכין בתורה תחלה.”

מכך שנענשו עונש גדול כל כך דעל דבר זה אבדה הארץ שמע מינה
שברכות התורה הם מהתורה דאי מדרבנן לא היו ראויין לעונש גדול כל
כך. ופסק השו"ע סימן מז': "ברכת התורה צריך להזהר בה מאוד" ולא
ביאר אם היא מדאורייתא או מדרבנן, ונפקא מינה אם יש לו ספק אם ברך,
אם אמרינן שהיא מדאורייתא חוזר ומברך, ובמשנה ברורה שם הביא את
דברי השאגת אריה שהיא מדאורייתא, אך למעשה חשש לסוברים שאינה
מדאורייתא עיי"ש.

ב. על מה אבדה הארץ?... שלא ברכו בתורה תחילה

בסעיף זה ננסה לברר בהקשר זה: מדוע עונש ביטול ברכות התורה יגרם לחורבן הארץ.. גם אם בטלו את ברכות התורה מדאורייתא הם היו ראויים לעונש חמור כל כך של חורבן בית המקדש והארץ?

דומה שהתשובה לכך טמונה בדברי הר"ן בנדרים שהרחיב וביאר את ענין "שלא ברכו בתורה תחילה", שאין הכוונה רק שלא אמרו את נוסח הברכה, אלא אי אמירת הברכה ביטא יחס לא נכון לתורה.

שואל הר"ן - הרי ה' אמר על עזבם את תורת, משמע שלא קיימו תורה ומצוות? מדייק הר"ן אם אכן כך הרי זה דבר גלוי וברור במה חטאו, מדוע לגמרא לא ברור במה חטאו?

מבאר הר"ן על פי דברי רבנו יונה: שהיו בודאי עוסקים בתורה, ולכן היו הנביאים והחכמים תמהים מדוע הגיע להם חורבן נורא כל כך.

וכך כתב (נדרים פא, א):

"ומצאתי במגילת סתרים של ה"ר יונה ז"ל דקרא הכי דייק דעל שלא ברכו בתורה תחילה אבדה הארץ, דאם איתא על עזבם את תורתי כפשטא משמע שעזבו את התורה ולא היו עוסקין בה כשנשאל לחכמים ולנביאים למה לא פרשוהו והלא דבר גלוי היה וקל לפרש?! אלא ודאי עוסקין היו בתורה תמיד ולפיכך היו חכמים ונביאים תמהים על מה אבדה הארץ עד שפרשו הקדוש ברוך הוא בעצמו שהוא יודע מעמקי הלב".

והוא מבאר "שלא ברכו בתורה תחילה", דהיינו לא הכירו בחשיבותה של התורה שצריך היה לברך עליה, הם התייחסו לתורה כחכמה ולא כאל תורת חיים:

"שלא היו מברכין בתורה תחלה כלומר שלא היתה התורה חשובה בעיניהם כל כך שיהא ראוי לברך עליה, שלא היו עוסקים בה לשמה ומתוך כך היו מזלזלין בברכתה. והיינו לא הלכו בה, כלומר בכוונתה ולשמה אלו דברי הרב החסיד ז"ל והם נאים ראויין למי שאמרם."

מבאר השיטה מקובצת חידוש מופלא ע"פ דברי הרמב"ם בתשובה, מה פירוש "שלא ברכו בתורה תחילה", שמדובר כאן בברכות התורה למי שעולה לתורה, ותלמידי החכמים לא רצו לעלות ולברך על התורה, אלא

נתנו לעמי ארצות לברך על התורה, ובהתנהגות זו הם הראו זלזול בתורה, ולכן חרבה הארץ. וז"ל:

אמר רב יהודה אמר רב שלא ברכו בתורה תחלה. מה שפירש לנו זה הוא שהנמנע מלעלות לספר תורה הוא אסור. והיו תלמידי חכמים רובם קשה עליהם התנועה לעלות לספר תורה והיו נמנעין מלעלות. והנראה לי בפירוש דבר זה הוא בהפך, והוא שהדבר האסור הוא היות איש תלמיד חכם נמצא שם ועולה לפניו כהן עם הארץ או מי שהוא גרוע ממנו בחכמה וקורא תחלה ולהיות שהם מיעטו כבוד תורה ואין קורין תחלה בתורה אלא קורא אחר פחות מהן, לקו רובם שאין תורה יוצאה מבניהם לפי שמה שאמרנו כהן ראשון וכו' אין כל זה אלא בשוין.... הרמב"ם בתשובת שאלה מועתק מלשון ערבי. (שיטה מקובצת בבא מציעא פו, ב).

מכאן נראה שניתן ללמוד מהשיטה מקובצת, על חובתם של תלמידי החכמים להראות את אהבת התורה שלהם בפני בנייהם והציבור. לכן נראה לי שבשמחת תורה, אל להם לתלמידי החכמים להמנע ולרקוד עם התורה, (אפילו אם יושבים ולומדים), אלא עליהם להיות מהמובילים בשמחת התורה, כפי שמצינו אצל דוד המלך והתנאים שרקדו והובילו את השמחה בשמחת בית השואבה.

הב"ח על הטור מבאר את הנושא, ראוי לעיין היטב בדבריו, הבאתי את דבריו כלשונו בגלל חשיבות דבריו ולשונו הנפלאה (אורח חיים סימן מז):

“ואיכא לתמוה טובא למה יצא כזאת מלפניו להענישם בעונש גדול ורם כזה על שלא ברכו בתורה תחלה, שהוא לכאורה עבירה קלה?

ונראה דכונתו יתברך מעולם היתה שנהיה עוסקים בתורה כדי שתתעצם נשמתנו בעצמות ורוחניות וקדושת מקור מוצא התורה, ולכן נתן הקדוש ברוך הוא תורת אמת לישראל במתנה שלא תשתכח מאתנו כדי שתתדבק נשמתנו וגופינו ברמ"ח איברים ושס"ה גידין ברמ"ח מצוות עשה ושס"ה לא תעשה שבתורה, ואם היו עוסקים בתורה על הכוונה הזאת, היו המה מרכבה והיכל לשכינתו יתברך שהיתה השכינה ממש בקרבם כי היכל ה' המה ובקרבם ממש היתה השכינה קובעת דירתה והארץ כולה היתה מאירה מכבודו ובזה יהיה קישור לפמליא של מעלה עם פמליא של מטה, והיה המשכן אחד.

אבל עתה שעברו חוק זה, שלא עסקו בתורה כי אם לצורך הדברים הגשמיים, להנאתם לידע הדינים, לצורך משא ומתן, גם להתגאות להראות חכמתם, ולא נתכוונו להתעצם ולהתדבק בקדושת ורוחניות התורה ולהמשיך השכינה למטה בארץ כדי שתעלה נשמתם למדרגה גדולה אחרי מיתתם הנה בזה עשו פירוד שנסתלקה השכינה מן הארץ ועלתה לה למעלה והארץ נשארה בגשמיותה בלי קדושה וזה היה גורם חורבנה ואבידתה.”

הרב פיינשטיין הלך בדרכו של הב”ח. לדעתו, הם סברו שלימוד התורה הוא רק לצורך ידיעה איך לקיים מצוות ואין ערך ללימוד לעצמו, הם לא הבינו שלימוד התורה צריך להיות לשם התורה ולשם דבקות בה’. בוודאי שהתורה נועדה גם ללמד מה עלינו לעשות שכן דרגת לימוד התורה הגבוהה היא “לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא”, אך כל לימוד תורה יש בו מעלה עצומה.

אגרות משה אורח חיים א’ סי’ כ:

יש לפרש דמה שלא ברכו היה משום שסברו דלימוד התורה אינה מצוה מצד עצמה כשאר מצוות אלא רק כדי שידעו איך לקיים המצוות... ולכן לא ברכו עליה כיון שהוא רק כדי שיהיה האפשרות לקיים מצוות, ולא עדיף מעשית סוכה שאין מברכין כדאיתא במנחות דף מ”ב. ונענשו על זה משום שתורה היא מצוה ללומדה בעצם, לא רק בשביל שמזה ידעו איך לקיים מצוות אחרות, והיא עוד מצוה עדיפא, כדאיתא במתני’ ריש פאה ותלמוד תורה כנגד כולם...

המהר”ל בהקדמה לתפארת ישראל, שואל, איך ניתן להבין שחורבן הבית והגלות יהיו רק בגלל שלא ברכו ברכה, אפילו שהיא חשובה מאוד, הרי חז”ל אמרו שהחורבן היה בגלל שעברו על שלוש עבירות?

“ודבר זה מן התימה שיהיה חרבן הארץ בשביל שלא ברכו בתורה תחלה, ולא בשביל עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכת דמים שהיו בבית ראשון.”

דברים אלו של המהר”ל מעוררים אותנו להתבונן במשמעות החטא המוזכר בגמרא - “שלא ברכו בתורה תחילה”. מדוע חטא זה כל כך חמור עד כדי כך שהוא זה שגרם לחורבן המקדש? המהר”ל מסביר שכוונת שאלת הגמרא היא מה השורש שגרם לחטאים הרבים המפורשים בנביאים שהביאו לחורבן

בית המקדש. כלומר, ודאי שלא זה החטא שעליו נחתם גזר הדין של החורבן, אלא החטא הזה הוא השורש לכל החטאים שגררו את גזירת החורבן.

הוא מבאר, שאם היו מברכים על התורה היו זוכים להיות דבקים בה' יתברך בכך שנתן תורה לישראל, אך בכך שלא ברכו הראו שאין להם אהבה ודבקות בה', ואז הגיעו גם לחטאים נוספים, עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, וזה גרם שאבדה הארץ.

רעיון זה עולה גם מדברי הפני יהושע (ברכות יא, ב). הפני יהושע מסביר את מנהג אשכנז להקדים את ברכת התורה לשאר ברכות השחר. אנו מברכים קודם את ברכת התורה כדי להראות שאנו מבינים שהתורה שונה מהכל, וכל מה שבא אחריה צריך להיות באופן שתואם את התורה. לפי זה יובן שורש החטא - "שלא ברכו בתורה תחילה" - הם לא הקדימו את ברכת התורה לשאר הברכות, כלומר, ששאר ברכות השחר הם הודאה על העולם הזה, צרכי הגוף, וברכת התורה על העולם הרוחני, המחייבה ונותן משמעות לחיי האדם.

"לפי שראו להקדים ברכת התורה קודם לכל ברכות השחר שהם ברכת הודאה מענין עולם הזה ועניני הגוף, וכיון שעיקר בריאת האדם בכל העולם לא נברא אלא בשביל תורה כדכתיב "אם לא בריתי יומם ולילה וגו'", ואפילו ברכת שלא עשני גוי ועבד ואשה לא נתקנו אלא בשביל התורה והמצוות כדאיתא להדיא בטור. לכן ראוי לומר ברכת התורה מיד בהשכמה קודם לכל הברכות, ואפשר שזה פירוש הגמרא בנדרים [פ"א ע"א] באמרו על שלא ברכו בתורה תחילה כמו שהארכתי בזה בדרוש...

ואפשר ג"כ שכך מפרשים מימרא דרב המנונא בסמוך שאמר על ברכת אשר בחר בנו שהיא מעולה שבברכות והיינו לפי שברכה זו היא ברכת הודאה על נתינת התורה משום הכי ראוי להקדימה לשאר ברכות התורה וכדפרישית." עד כאן לשון הפני יהושע

כך כותב גם השפת אמת (מטות תרמט):

"וגם מה שנתגרשנו מנחלת אבותינו היה על ידי ביטול תורה כדכתיב "על עזבם את תורת" ולא הלכו בה, דרשו חז"ל שלא ברכו בתורה תחילה. והגם כי פשטן של דברים על ברכת התורה, אבל הרמז שצריכין להנהיג הכל עפ"י התורה כנ"ל."

השפת אמת נוקט בלשון "ביטול תורה", אין הכוונה שלא למדו תורה, אלא ביטול ענינה של תורה, שהיא למשוך את התורה לחיי המעשה, להנהיג את הכל ע"פ תורה והם צמצמו את הופעת התורה רק למקדש, כפי שמוכיח אותם הנביא ירמיה - אל תבטחו בבית המקדש: "הֲגִבְוּ, רְצִיחַ וְנֶאֱמַר, וְהַשְׁבַּע לְשִׁקָּר, וְקָטַר לְבָעַל, וְהִלֵּךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרֵים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתֶּם: וּבְאֵתָם וְעַמְדָתָם לְפָנַי בְּבֵית הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו וְאֶמְרֶתֶם נְצַלְנוּ". אם תמשיכו במעשיכם הרעים - יחרב המקדש. המקדש נועד להשראת שכינה באדם עצמו, "ושכנתי בתוכם". אם אתם חוטאים ולא נותנים לשכינה לשרות ביניכם, איך ערך לבית המקדש. "אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר: הִיכַל ה' הִיכַל ה'". (ירמיה ז) אל תחשבו שההיכל יציל אתכם אחרי כל התועבות. מדוע? כי באמת אתם צריכים להיות היכל ה'. "הִיכַל ה' הִמָּה".

וייתכן שנוכל לבאר עוד על פי דברי הנצי"ב בהקדמתו לחומש בראשית. הנצי"ב שואל איך ייתכן שבימי בית שני חטאו הרי הם היו עוסקים בתורה וחסידים?

ועונה, שהיה בהם קלקול במידות ובמצוות שבין אדם לחברו. ועדיין יש לשאול איך ייתכן שלומדי תורה יהיו מקולקלים במידות?

"והענין דנתבאר בשירת האזינו על הפסוק "הצור תמים פעלו... צדיק וישר הוא" (דברים לב ד), דשבח "ישר הוא" נאמר להצדיק דין הקדוש ברוך הוא בחורבן בית שני, שהיה "דור עקש ופתלתל" (שם פסוק ה); ופירשנו שהיו צדיקים וחסידים ועמלי תורה, אך לא היו ישרים בהליכות עולמים. על כן, מפני שנאת חנם שבלבם זה אל זה, חשדו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא צדוקי ואפיקורס. ובאו על ידי זה לידי שפיכות דמים בדרך הפלגה ולכל הרעות שבעולם, עד שחרב הבית. ועל זה היה צידוק הדין, שהקדוש ברוך הוא ישר הוא ואינו סובל צדיקים כאלו, אלא באופן שהולכים בדרך הישר גם בהליכות עולם, ולא בעקמימות, אף-על-גב שהוא לשם שמים, דזה גורם חורבן הבריאה והריסות ישוב הארץ."

מכאן אנו למדים, שמצופה מלומדי תורה שלמוד התורה ישפיע על עבודת המידות, ומצוות בין אדם לחברו, ובכך שלא ברכו בתורה תחילה גילו דעתם שהתורה היא חיצונית לאדם ולא אמורה ליישר אורחותיו. מי שעוסק בשאר חכמות אין ציפיה שמידותיו יהיו מתוקנות כפי שאומרים "מי שעוסק בגאומטריה לא אמור להיות משולש", אך לומדי התורה דרך אחרת

מבקשים מהם כפי שאומרת הגמרא (מועד קטן ז') "אמר רבי יוחנן מאי דכתיב (מלאכי ב, ז) "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא" אם דומה הרב למלאך ה' יבקשו תורה מפיו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו". התורה היא תורת חיים ומתוך התבוננות והעמקה בתורה גם מידותיו של לומד התורה יהיו מעולות, ולכן חומש בראשית נקרא "ספר הישר" ואחד התארים של רבש"ע, "צדיק וישר הוא".

דברי הנצי"ב מבהילים, ייתכן שיהיו אנשים שהם יודעים את כל התורה כולה, חריפים ובקיאים. אך אם הם לא יקדישו מזמנם להתבוננות בתיקון המידות, התורה לא תשפיע עליהם והם עלולים ליפול בעוונות חמורים ביותר, כפי שמצינו אצל תלמידי רבי עקיבא, ולכן גדולי ישראל הזהירו מכך וקראו לציבור להקדיש זמן להתבוננות בתיקון המידות.

העולה מכאן שלימוד התורה צריך להשפיע על היקף אישיותו של הלומד, יכולה להיות מציאות שאדם השקוע בלימוד תורה מידותיו יהיו מקלוקלות, אם הוא לא יקדיש זמן לבירור ועבודת המידות, ברכות התורה צריכות לקבע בנפשו של האדם שהתורה אינה רק שכל ואוסף ידיעות אלא בנין שלם של האדם, התורה אינה צריכה להשפיע רק על הדעת אלא על כל חייו של האדם.

וכן מפורש בירושלמי במסכתות ברכות ושבת פרק א הלכה ב ובמדרשים: "אמר רבי יוחנן הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שיליתו על פניו". כלומר שלומד שלא על מנת לקיים את רצון הבורא ומצוותיו.

כן כתב רבי חיים ויטאל בשערי קדושה (חלק א' שער ב):

"המידות הטובות והרעות הן כסא ויסוד ושורש של הנפש העליונה השכלית אשר בה תלויים תרי"ג מצוות התורה, לפיכך אין המידות מכלל תרי"ג מצוות, ואמנם הן הכנות עיקריות אל תרי"ג המצוות בקיומן או בביטולן. וכיוון שהן הבסיס לקיום המצוות, לפיכך עניין המידות הרעות קשים מן העבירות עצמן".

ד. האם ברכות התורה הן ברכות המצוות או ברכות השבח/הודאה?

הגמרא (ברכות יא, ב) אומרת:

“מאי מברך? אמר רב יהודה אמר שמואל: אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק בדברי תורה. ורבי יוחנן מסיים בה הכי: הערב נא ה' אלהינו את דברי תורתך בפינו ובפיות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כלנו יודעי שמך ועוסקי תורתך, ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל. ורב המנונא אמר: אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו. ברוך אתה ה' נותן התורה. אמר רב המנונא: זו היא מעולה שבברכות. הלכך לימרינהו לכולהו.”

שלוש ברכות תקנו חכמים: לעסוק... והערב נא... אשר בחר בנו, וי"א שאלו שתי ברכות, ולפי זה יש לומר והערב עם וי"ז, רואים מכאן שמצוות תלמוד תורה ייחודית שמברכים יותר מברכה אחת, דבר שלא מצינו במצוות אחרות.

ומדוע תקנו כך חכמים? מבאר הב"ח - שברכה אחת באה להודות לה' על שנתן לנו את התורה ובחר בנו מכל העמים, וברכה שניה על מצוות עסק התורה.

מצינו שתי ברכות גם במצוות מילה, וגם כאן ניתן לומר שמברכים על המצווה וגם הודאה על הברית בין עם ישראל לקב"ה.

בפשטות ניתן לומר שבברכות התורה הם ברכת המצוות, מכיוון שנאמר בברכה "אשר קידשנו במצוותיו..", אך מלשון הראשונים לא משמע כך. כפי שראינו את דברי הרמב"ן בתחילת דברנו:

“שנצטוונו להודות..”, ואם אכן זו ברכת השבח ודאי אין למנוע מאדם ללמוד תורה במידה ולא בדרך.

במנחת שלמה (סימן צ"ז) עונה הגרש"ז אויערבך לדברי הרב פרנק, שאמר שאדם אנוס שלא יכול לברך ברכות התורה, או מי שלמד ולא בדרך ברכות התורה לא חשיב לימודו כמצוות לימוד תורה אלא כעבירה, ואומר הגרש"ז שזהו חידוש גדול, שהרי לא מצינו שיאמרו חז"ל שאסור לעשות מצווה בלא ברכה, כפי שאמרו בברכות הנהנין “שאסור להנות מהעולם הזה בלא ברכה” (ברכות לה).

לכן נראה לומר שלדעת הרב פרנק ברכות התורה ובפרט ברכת אשר בחר בנו היא ברכת הנהנין ולכן אם למד ולא בירך עבר על איסור, אך לדברי הגרש"ז ברכות התורה הם ברכת המצוות ואם לא בירך הפסיד מצוות ברכה אך קיים מצוות לימוד תורה.

מדברי המשנה ברורה נראה שלא הכריע בדבר, האם היא ברכת השבח או המצוות, שכן המחבר (סימן מז) כתב שיש להזהר ולא להפסיק בין ברכות התורה ללימוד תורה, ולכן נהגו לומר ברכת הכהנים סמוך לברכת התורה.

ועל כך מעיר המשנה ברורה: "דדין ברכת התורה כמו בכל ברכת המצוות או הנהנין דצריך לחזור ולברך אם הפסיק".

לפיכך נראה לומר שיש בברכות התורה שתי בחינות, ברכת הודאה וברכת המצוות.

משמעות ברכת -אשר בחר בנו מכל העמים

ראינו שרב המנונא אומר שברכת אשר בחר בנו היא המובחרת בין הברכות. יש לעיין במשמעות ברכה זו.

מצינו שהתורה חוזרת מספר פעמים על כך שה' בחר בעם ישראל.

דברים ז'

פִּי עַם קְדוֹשׁ אֲתָהּ לֵה' אֱלֹהֶיךָ בְּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְהִיּוֹת לְךָ לְעַם סֶגְלָהּ
מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאָדָמָה:

דברים יד'

פִּי עַם קְדוֹשׁ אֲתָהּ לֵה' אֱלֹהֶיךָ וּבַחַר ה' לְהִיּוֹת לְךָ לְעַם סֶגְלָהּ מִכָּל
הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאָדָמָה:

ובחגים אנו אומרים "אתה בחרתנו מכל העמים", בחירת עם ישראל היא יסוד באמונת ישראל.

יש שקשה להם עם האמירה, שעם ישראל הוא עם סגולה, שמא יש בה משום התנשאות והרגשת עליונות על עמים אחרים?

על כך אומר הרב קוק:

"מצדם של יחידי הסגולה אין אנחנו יודעים הבדל בין עם ולשון

“ונכרי שעוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול” (בבא קמא לח)... אבל מה שאנו דורשים בשבחה של כנסת ישראל בכלל, הוא על דבר הסגולה האלוקית הנמצאת בנשמת האומה בכללה, וממילא היא מתגלה גם כן בכל יחיד באיזו צורה מיוחדת.”

(הרב קוק, אגרות הראיה, חלק א, עמוד ע)

ההכרעה היסודית של הרב היא שמצד הפרטים - כל בני האדם באשר הם, אם הם מתקשרים לקדושה שבאדם, ? אין ביניהם הבדלים משמעותיים, אך מצד סגולת האומה בכללה, נשמת כנסת ישראל, במדרגה שונה.

עם ישראל נבחר בבחירה אלוקית להיות העם הנבחר מכל העמים, בחירה שיש בה שליחות וייעוד עבור כל העולם כולו, על מנת להיות 'אור לגויים' ולהביא את הברכה לכל האנושות. עם ישראל נקרא 'ממלכת כהנים' כשם שהכהנים בישראל נבחרו להיות קדושים יותר ותפקידם להעלות ולרומם את עם ישראל, כן תפקיד עם ישראל שקיבל מעלה מיוחדת היא כדי לרומם את העמים כולם. "שידע כל פעול כי אתה פעלתו", בחירה זו שהיא לטובת כל העולם היא ההפך הגמור מהגזענות הנאצית. אצל הנאצים ימ"ש מטרתם הייתה להגביה גזעם כדי להשפיל ולדכא ולהשמיד עמים אחרים שאינם נמנים על הגזע הגרמני.

אם 'גזענות' הייתה הכוונה שיש עם שה' בחר בו מכל העמים ותפקידו לתקן עולם במלכות שדי, ולהטיב לכל העמים, היה אפשר לומר שיש 'גזענות נכונה', אך כיום בלשון המקובלת: 'גזענות' הכוונה לשנאת הזר באשר הוא, לאפלייה מכוונת כלפי עמים אחרים על מנת לפגוע בהם ולהשפילם. גזענות כזאת לא קיימת בעם ישראל. עם ישראל נדרש לקדם את העולם, לרומם אותו, ולהעלות אותו לדרגות מוסריות גבוהות, ולכן מוטלים עליו חובות רבים, ע"י תרי"ג מצוות.

כדברים אלו מצינו גם במהר"ל (בפרק יא בנצח ישראל) המברר מדוע התורה מזכירה את מעלתו של נוח, "איש צדיק תמים היה בדרותיו", ואילו אצל אברהם התורה לא מזכירה את מעלותיו, לפני שה' מתגלה אליו ומצווה עליו, "לך לך מארצך",

עונה על כך המהר"ל - אצל נוח הבחירה היא פרטית, ובחירה פרטית היא מתחילה בבחינה האם האדם ראוי לבחירה על פי מעשיו, לכן נאמר עליו שהוא איש צדיק. אך אצל אברהם הבחירה היא בזרעו אחריו, באומה הישראלית, ובבחירה זו לא יהיה שינוי, גם אם עם ישראל יחטא, לעולם ה'

אוהב את עמו ישראל "ואוהב את יעקב" (מלאכי א') עם ישראל הם בניו של מקום, ובן נשאר לעולם בן של אביו, "בני בכורי ישראל" (שמות ד'). ומשום כך התורה לא הזכירה את צדקותו של אברהם, כי אם הייתה מזכירה אותה היינו חושבים שהבחירה תלוי במעשה, וזו "אהבה התלויה בדבר", והבחירה יכולה להשתנות, ומכך שאינה כתובה צדקותו של אברהם אנו למדים שאינה יכולה להשתנות.

(לא כדעת הנוצרים שה' עזב את עמו).

ולכן מברכים "אשר בחר בנו מכל העמים" - זו בחירה אלוקית שאינה תלויה במעשה, היא נצחית. ומפני הבחירה "נתן לנו תורת אמת". אם היינו מברכים הפוך: "שנתן לנו תורת אמת ובחר בנו.." היה ניתן לחשוב שהבחירה תלויה בקיום התורה והיא יכולה להשתנות.

ולכן דרש רב המנונא שברכת בחר בנו היא המעולה שבברכות.

ששמת חלקי מיושבי בית המדרש

"וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" (דברים ז, מד). הכתוב הזה רוצה לומר, כי התורה חפץ מונח, כל הרוצה לזכות בה - יזכה בה. ולכך לא אמר 'אשר שם לבני ישראל', רק "לפני בני ישראל". כמו דבר המונח לפניהם, כל הרוצה לזכות זוכה בה. ולא יאמר האדם כי התורה לא נתנה רק אל גדולי החכמים, שהם רחוקים מן הטעות, אבל התורה נתנה לכל.

ולא יאמר גם כן אולי אשגה בתורה. ודבר זה פירשו במדרש שיר השירים "הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה", רבי יונה אמר, שני חברים העוסקים בהלכה, זה אומר בית אב של הלכה, וזה אינו אומר בית אב של הלכה, אומר הקב"ה "ודגלו עלי אהבה". אמר רב אחא, עם הארץ שקורא לאהבה איבה, כגון "ואהבת" (דברים ו, ה) 'ואיבת', אמר הקב"ה "ודגלו עלי אהבה".

(הקדמת התפארת ישראל על המשנה).